

Ochrona różnorodności biologicznej i kulturalnej na obszarach dziedzictwa kulturowego UNESCO

Przyjęta w 1992 roku przez Narody Zjednoczone „Konwencja o różnorodności biologicznej” miała na celu między innymi podniesienie świadomości społeczności międzynarodowej na temat wartości i znaczenia różnorodności biologicznej, a także potrzeby zrównoważonego gospodarowania i sprawiedliwego dostępu do zasobów Ziemi, które pozostały jeszcze do dyspozycji. Główny cel wskazany przez Konwencję to: „Znaczące ograniczenie do 2010 r. procesu obumierania gatunków w skali zarówno globalnej, jak i regionalnej i lokalnej z myślą o skutkach społecznych, w tym przede wszystkim o konieczności zmniejszania skali ubóstwa i o poprawie jakości życia na Planecie”. W tekście Konwencji zwrócono uwagę na fakt, że stałe kurczenie się zasobów biologicznych jest głównie wynikiem niszczenia naturalnych siedlisk wielu gatunków, zmian klimatycznych oraz nadmiernej eksploatacji i zanieczyszczenia środowiska.

UNESCO dla ochrony różnorodności

Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych proklamowało Międzynarodowy Rok Różnorodności Biologicznej 2010 z nadzieją na zahamowanie tej niepokojącej tendencji, wskazując na jej skutki społeczne, ekonomiczne, kulturalne i środowiskowe, a także na negatywny wpływ tego procesu na realizację Milenijnych Celów Rozwoju. Koordynatorem działań w ramach Roku został sekretariat Konwencji na temat Różnorodności Biologicznej, zaś UNESCO powierzono rolę głównego międzynarodowego partnera we wdrażaniu przyjętej strategii działań, które mają charakter przede wszystkim edukacyjny i służyć mają powstrzymaniu aktualnej tendencji zmniejszania się liczby gatunków na Ziemi poprzez podniesienie świadomości znaczenia różnorodności biologicznej dla stanu Planety i dobrostanu ludzi. Jako jedna z największych i najbardziej interdyscyplinarna agenda Narodów Zjednoczonych, UNESCO jest także od 2005 roku międzynarodowym koordynatorem Dekady Edukacji na temat Zrównoważonego Rozwoju. Organizacja ma wieloletnie zasługi w promocji międzynarodowych badań nad bioróżnorodnością, na które

składają się m.in. Program Badania Terenów Pustynnych (prowadzony od 1949), Program Badania Wilgotnych Terenów Tropikalnych (od 1954), programy służące opracowywaniu szczegółowych map kartograficznych (dotyczących klimatu, oceanów, budowy geologicznej, gleb i wegetacji – od 1947 roku) czy dokonania istniejącej od 1960 roku Międzyrządowej Komisji Oceanograficznej. Warto także wspomnieć, że to z inicjatywy UNESCO proklamowano w 1965 roku pierwszą Międzynarodową Dekadę Hydrologii.

Dziś Organizacja angażuje się w rozwój badań naukowych w dziedzinie różnorodności biologicznej w różnej skali i na różnych poziomach zaawansowania. Rozwija zarówno duże międzynarodowe i międzyrządowe programy, takie jak Człowiek i Biosfera, Międzynarodowy Program Hydrologiczny, Międzynarodowy Program Nauk Podstawowych, Międzynarodowy Program Korelacji Geologicznej czy Międzyrządowa Komisja Oceanograficzna, jak też wspiera sieci współpracy naukowej w wąskich, specjalistycznych dziedzinach. Przykładem może być program Sieci Wymiany i Zarządzania Zasobami Drobnoustrojowymi (Microbial Resources Centres Network - MIRCEN), angażujący wysiłki 30 ośrodków akademickich i służący monitoringowi i gromadzeniu puli genetycznej mikrobów na świecie. UNESCO jest także zaangażowane w międzynarodowe systemy badawcze, takie jak „Milenijny program oceny stanu ekosystemów” (Millennium Ecosystem Assessment) czy „Program oceny wpływu nauki i technologii rolniczych na rozwój” (International Assessment of Agricultural Knowledge, Science and Technology for Development).

Organizacja promuje i wspiera udział krajów członkowskich i naukowców w międzynarodowych programach monitoringu i globalnych systemach obserwacyjnych, koncentrujących się na czynnikach i procesach wpływających na stan bioróżnorodności. W szczególności dotyczy to Globalnego Systemu Obserwacji Oceanów i Globalnego Systemu Obserwacji Ziemi, które zajmują się monitoringiem i analizą ekosystemów Ziemi oraz odpowiednio oceanów w celu gromadzenia danych przydatnych dla zrozumienia, oceny i prognozowania przyszłego rozwoju tych terenów, a także planowania zrównoważonych metod zarządzania nimi.

UNESCO ma zasadniczy wkład w tworzenie instrumentarium prawnego służącego ochronie różnorodności biologicznej i kulturowej świata. Obok fundamentalnych w tej dziedzinie dokumentów ONZ:

Konwencji o różnorodności biologicznej (1992),

Konwencji (Ramsarskiej) o obszarach wodno-błotnych mających znaczenie międzynarodowe jako środowisko życia ptactwa wodnego (1971),

*Konwencji (Bońskiej) o ochronie wędrownych gatunków dzikich zwierząt (1979),
Konwencji (Waszyngtońskiej) o międzynarodowym handlu zagrożonymi wyginięciem
gatunkami dzikich zwierząt i roślin (1973).*

Deklaracje i konwencje UNESCO stanowią zasadnicze akty prawne, podkreślające wzajemne zależności dziedzictwa naturalnego i kulturalnego oraz konieczność traktowania ich jako integralnej całości. Najważniejsze z tych dokumentów to:

*Konwencja o ochronie światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego (1972)
Konwencja o ochronie światowego dziedzictwa niematerialnego (2003)
Konwencja w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego
(2005)*

oraz poprzedzająca ją w czasie

Powszechna deklaracja o różnorodności kulturowej (2001).

Konwencje są także punktem odniesienia w definiowaniu podstawowych pojęć. Tak więc:

Różnorodność biologiczna według „Konwencji NZ na temat Różnorodności Biologicznej” (1992) to: „Zróżnicowanie wszystkich żywych organizmów pochodzących, *inter alia*, z ekosystemów lądowych, morskich i innych wodnych ekosystemów oraz zespołów ekologicznych, których są one częścią”.

Natomiast różnorodność kulturowa według „Powszechnej deklaracji o różnorodności kulturowej” (UNESCO 2002) wyraża się w oryginalności i mnogości tożsamości, cechujących grupy i społeczeństwa tworzące ludzkość. Różnorodność kulturowa jako źródło wymiany, innowacyjności i kreatywności jest dla rodzaju ludzkiego równie niezbędna jak różnorodność biologiczna dla przyrody. W tym znaczeniu stanowi ona wspólne dziedzictwo ludzkości i musi zostać uznana oraz potwierdzona dla dobra obecnych i przyszłych pokoleń”.

Na różnorodność kulturową, obejmującą wszystkie społeczności świata wraz z ich odrębnością etniczną, historyczną, językową, religijną oraz środkami wyrazu artystycznego, składa się różnorodność:

1. Praktyk (rytuałów, systemów produkcyjnych i systemów przekazu wiedzy),
2. Sposobów organizacji społecznej (systemów społecznych, prawnych, instytucji społecznych, systemów własności i przywództwa),
3. Systemów wartości (religijnych, etnicznych, duchowych, wierzeń i poglądów na świat),
4. Wiedzy specjalistycznej i umiejętności,
5. Języków,

6. Środków ekspresji artystycznej (sztuki, architektury, literatury i muzyki).

Rezerваты MAB i miejsca Światowego Dziedzictwa dla ochrony różnorodności biokulturowej

W ostatnich latach jednak coraz częściej traktuje się różnorodność biologiczną i kulturową jako całość, dostrzegając ich wzajemne powiązania i zależności. Każdej kulturze towarzyszy zespół praktyk kulturalnych, wiedzy tradycyjnej, interpretacji, których istnienie ściśle uzależnione jest od określonych elementów bioróżnorodności. Grupy kulturowe rozwijają określone formy różnorodności biologicznej, zarządzając nimi za pomocą własnej wiedzy i praktyki. Zarówno dla zachowania bogactwa wiedzy tradycyjnej, jak i dla kształtowania innowacyjnych praktyk pozwalających na zachowanie różnorodności biologicznej, fundamentalne znaczenie ma zapewnienie przekazu pokoleniowego, który dokonuje się przede wszystkim przez język, jako podstawowy środek komunikacji i jednocześnie narzędzie porządkowania i organizacji informacji.

Ochrona różnorodności kulturowej ma więc zasadnicze znaczenie dla zachowania bogactwa różnorodności biologicznej świata. Z tego względu coraz częściej mówi się obecnie o różnorodności biokulturowej, rozumiejąc przez nią całość zróżnicowania świata, niezależnie od dziedziny, do której dany element przynależy. Dziedzictwo biokulturowe to w tym rozumieniu żywe organizmy lub naturalne siedliska, których obecne właściwości są wynikiem działań kulturowych w czasie i przestrzeni. Potwierdzeniem tych wzajemnych powiązań są także nowe pojęcia, które pojawiły się w języku, podkreślające to wzajemne przenikanie się sfer różnorodności kulturowej i biologicznej: „krajobraz kulturowy”, „ekologia historyczna” czy „dziedzictwo biokulturowe”, jak również nowe dziedziny badawcze, takie jak etnobiologia, etnoekologia czy etnolingwistyka.

Dwie znaczące międzynarodowe inicjatywy UNESCO opierają się właśnie na tej filozofii holistycznego podejścia do ochrony bogactwa różnorodności naszej planety. Są to: program „Człowiek i biosfera” (Man and Biosphere) oraz ”Konwencja o ochronie dziedzictwa kulturalnego i naturalnego” i towarzysząca jej Lista Światowego Dziedzictwa.

Międzynarodowy Program "Człowiek i Biosfera" (MAB), zapoczątkowany przez UNESCO w 1971 roku, jest z założenia ukierunkowany na prowadzenie badań interdyscyplinarnych, których rezultatem ma być kreowanie zrównoważonych relacji między ludźmi i biosferą. MAB koncentruje się głównie na ekologicznych, społecznych i ekonomicznych aspektach utraty bioróżnorodności oraz na wypracowywaniu metod zahamowania tego procesu na świecie. Międzynarodowa Sieć Rezerwatów Biosfery,

skupiająca obecnie 553 takich obiektów w 107 krajach, służy badaniom i obserwacjom naukowym, wymianie informacji i wiedzy, pełniąc jednocześnie funkcje edukacyjne i szkoleniowe. Celem nadrzędnym jest ochrona różnorodności biologicznej i poprawa zdolności obserwowania zmian w obszarze całej Planety, a także pobudzanie społecznej świadomości powiązań istniejących pomiędzy różnorodnością ekologiczną i kulturą.

W sieci MAB prowadzonych jest także wiele projektów specjalistycznych, służących rozwiązaniu konkretnych problemów występujących w określonych regionach geograficznych. Takim projektem jest GLOCHAMORE (Global Change in Mountain Regions) – program badań globalnych zmian w regionach wysokich gór. Od 2003 roku ok. 300 naukowców zaangażowanych jest w budowanie sieci współpracy 25 rezerwatów biosfery położonych w wysokich górach, w celu obserwacji i monitoringu oznak globalnych zmian klimatu oraz ich wpływu na mieszkańców tych regionów. Górskie ekosystemy należą do najbardziej złożonych i najbardziej wrażliwych na świecie. Przewidywanie wpływu zmian klimatycznych na tak niezwykle zróżnicowane środowiska i siedliska wielu rzadkich gatunków wymaga nie lada aparatu badawczego.

Celem kolejnego „Projektu zrównoważonego gospodarowania marginalnymi terenami pustynnymi” jest poprawa standardów życia mieszkańców tych terenów poprzez rewitalizację zniszczonych gruntów i zapoczątkowanie tam nowej produkcji upraw z wykorzystaniem zarówno wiedzy tradycyjnej, jak i najnowszej wiedzy naukowej. Metody dostosowywane są ściśle do danego miejsca: w jednym przypadku dotyczą stworzenia specjalnego banku nasion, w innym zmiany gatunków upraw czy nawożenia, metod kontroli erozji wiatrowej. W programie bierze także udział sieć szkół wyższych i centrów badawczych w Chinach, Egipcie, Iranie, Jordanii, Syrii, Tunezji, Pakistanie i Uzbekistanie.

Częstokroć rezerваты pełnią rolę żywych laboratoriów, w których testuje się nowe zintegrowane podejście do zarządzania zasobami naturalnymi, jakie prezentuje np. ekohydrologia, będąca przedmiotem jednego z największych programów naukowych pod auspicjami UNESCO – Międzynarodowego Programu Hydrologicznego (IHP), służącego poszukiwaniu synergii między metodami gospodarowania ekosystemami oraz zasobami wodnymi Ziemi w celu zwiększenia ich naturalnej odporności na negatywne zmiany wywołane działalnością człowieka.

Od kilkadziesiąt lat UNESCO działa intensywnie na rzecz znajdowania, ochrony i utrzymania w nienaruszonym stanie obiektów kulturalnych i naturalnych na całym świecie, uznanych za wspólne dobro ludzkości i wyróżniających się najwyższą powszechną wartością. Misja ta znalazła praktyczną realizację dzięki proklamowaniu w 1972 roku „Konwencji o

ochronie światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego” – najpowszechniej ratyfikowanej na świecie konwencji, podpisanej przez 184 państwa. Konwencja jest jedynym międzynarodowym aktem prawnym, nakładającym na kraje uczestniczące obowiązek podejmowania kroków dla ochrony obiektów zgodnie z zaleceniami międzynarodowej grupy ekspertów Centrum Światowego Dziedzictwa. Zobowiązuje ona także kraje do składania regularnych, okresowych raportów o stanie konserwacji obiektów znajdujących się na Liście.

Obecnie (kwiecień 2010 r.) na Liście Światowego Dziedzictwa znajduje się 890 miejsc w 148 krajach: 689 obiektów kulturalnych, 176 naturalnych i 25 o charakterze mieszanym kulturalno-przyrodniczym. 88 z nich jest jednocześnie rezerwatami biosfery MAB, jak np. Puszcza Białowieska, będąca obiektem Światowego Dziedzictwa od 1992 roku i rezerwatem biosfery od 1993. Innym przykładem takiego miejsca jest Tasili Wan Ahdzar w Algierii, na Liście ŚD od 1982 r., rezerwat MAB od 1986: jeden z najważniejszych na świecie zespołów prehistorycznej sztuki naskalnej położony pośrodku Sahary. Przeszło 15 tys. rysunków i rytów pozwala prześledzić zmiany klimatyczne, migracje fauny oraz ewolucję życia ludzkiego na krańcach pustyni od VI tysiąclecia p.n.e. do I w. n.e. Rysunki przedstawiają stada bydła, a także duże dzikie zwierzęta, np. słonie i krokodyle oraz polujących na nie ludzi, a więc sceny obrazujące życie w tym miejscu w okresie, gdy tereny te porastała sawanna, a klimat był wilgotny. Neolityczne pomniki kultury otoczone są niemniej cennymi formacjami geologicznymi w postaci „skalnych lasów” i piaskowców, z których erozja wyłobila najbardziej fantastyczne kształty, przypominające okna czy bramy katedr. Obraz zgromadzonego w tym jednym miejscu bogactwa różnorodności biokulturowej dopełnia wędrująca przez pustynię karawana, prowadzona przez Tuaregów, zamieszkujących te tereny od wieków i mówiących jednym z najrzadszych języków, dziś zagrożonych wymarciem.

Krajobrazy kulturowe, miejsca kultu i skarbnica wiedzy pierwotnej

Podczas Światowego Szczytu Zrównoważonego Rozwoju w 2002 roku UNESCO i UNEP zorganizowały wspólny okrągły stół pod hasłem „Różnorodność kulturowa i biologiczna dla zrównoważonego rozwoju”. Podkreślono na nim znaczenie synergii pomiędzy tymi dwoma pojęciami, niezbędnej dla ich wzajemnej ochrony i przetrwania. Na swojej 16. Sesji Komitet Światowego Dziedzictwa opracował zasady wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa krajobrazów kulturowych. Obecnie jest ich tam już 54. W ten sposób w 1992 roku „Konwencja o ochronie światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego” stała się pierwszym międzynarodowym aktem prawnym chroniącym krajobrazy kulturowe i tym samym uznającym je za szczególną wartość w dorobku ludzkości. Krajobrazy kulturowe

definiuje się jako miejsca, w których wzajem oddziałują na siebie i współdziałają ludzie, natura i ekosystemy, w ten sposób kształtując kulturę i tożsamość, wzbogacając zarówno kulturę, jak i biologiczną różnorodność.

Niektóre krajobrazy kulturowe odzwierciedlają specyficzne techniki zrównoważonego użytkowania ziemi, wynikające z ograniczeń charakterystycznego ukształtowania terenu, a także niejednokrotnie głębokie duchowe związki człowieka z naturą. Takim miejscem są np. uprawiane przez plemiona Ifuago tarasowe pola ryżowe Kordyliarów Filipińskich, przyjmujące kształty krętych zboczy górskich i będące przykładem przekazywanych z pokolenia na pokolenia specjalnych technik rolniczych, wyrażających idealną harmonię współistnienia człowieka i natury. Krajobrazy kulturowe są doskonałymi przykładami miejsc Światowego Dziedzictwa, na których różnorodność biologiczna zachowana została *in situ* w stanie pierwotnym. Stanowią także rodzaj laboratoriów, dostarczających materiału genetycznego dla przyszłych upraw, jak również do prac nad nowymi odmianami lekarstw. Pozyskany tam materiał genetyczny służy rozwijaniu upraw wielu gatunków *ex-situ*, hodowanych między innymi dla celów naukowych. Jednym z miejsc, gdzie hodowla taka jest prowadzona nieprzerwanie od 1759 r., są londyńskie ogrody królewskie Kew Gardens, wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa w 2003 r.

W wielu miejscach na świecie społeczności lokalne nadały specjalny status obiektom naturalnym, uznanym za miejsca kultu, takim jak gaje, góry, jaskinie, wysepki, rzeki, uważane przez ludność miejscową za siedziby bóstw lub duchów, ewentualnie za sanktuaria poświęcone przodkom. Są wśród nich zarówno miejsca Światowego Dziedzictwa, jak i rezerwy biosfery, takie jak Uluru-Kata Tjuta w Australii, Bogd Khan Uul w Mongolii, Nilgiri w Indiach, Dinghushan i Xishuangbanna w Chinach. W wielu przypadkach miejsca te są pod specjalną kontrolą, z ograniczonym dostępem, dzięki czemu istniejące tam rzeki, góry czy zagajniki zachowały się w stanie nienaruszonym niejednokrotnie od wieków. Obiekty pełnią rolę naturalnych rezerwatów różnorodności biologicznej, w których przechowało się wiele rzadkich gatunków roślin czy zwierząt. Traktowanie tych miejsc jako kultowe i przypisanie im znaczenia sakralnego odgrywa ogromną rolę w ochronie naturalnych ekosystemów. Niektóre z uprawianych tam roślin mają do dzisiaj zasadnicze znaczenie w medycynie naturalnej, używane są przez miejscowych uzdrowicieli czy duchownych, którzy z racji swojej szczególnej roli społecznej, mają także osobisty powód, by dbać o ochronę i zachowanie tych miejsc w nienaruszonej postaci.

Kilka międzynarodowych konferencji, m.in. w Tokio (2005) poświęconych zostało sformułowaniu zasad zarządzania obszarami dziedzictwa naturalnego, będącymi miejscami

kultu. Przyjęto tam wówczas Deklarację, zawierającą rekomendacje dla rządów państw w sprawie zarządzania takimi miejscami Światowego Dziedzictwa. Także program UNESCO-MAB podejmuje liczne działania służące podkreśleniu szczególnego znaczenia obiektów natury o znaczeniu kultowym dla podtrzymania i umocnienia poczucia tożsamości kulturowej społeczności lokalnych.

Wiedza środowiskowa społeczności lokalnych i autochtonicznych zyskuje coraz większe uznanie jako jeden z fundamentów zrównoważonego rozwoju oraz podstawa właściwej ochrony różnorodności kulturalnej i biologicznej. W centrum uwagi znalazła się dzięki zapisowi w „Konwencji o ochronie Różnorodności Biologicznej”, której punkt 8j oświadcza, że każda Umawiająca się Strona: „respektuje, chroni i utrzymuje wiedzę, innowacje oraz praktyki stosowane przez tubylcze i lokalne społeczności, prowadzące tradycyjny tryb życia, sprzyjający ochronie i zrównoważonemu użytkowaniu różnorodności biologicznej oraz wspiera ich szersze stosowanie za zgodą i przy udziale osób, które dysponują taką wiedzą...”.

Zainicjowany w 2002 roku program UNESCO „System ochrony i przekazu wiedzy lokalnej oraz pierwotnej” LINKS (Local and Indigenous Knowledge Systems) ma na celu wspieranie i rozwój lokalnych systemów wiedzy tradycyjnej oraz lokalnych społeczności w zarządzaniu różnorodnością biologiczną, w oparciu o tradycyjną wiedzę. Przykładem są Wyspy Surin w Tajlandii, gdzie programem LINKS objęto grupę ludności Moken tzw. „morskich nomadów”. W 1981 roku na Wyspach Surin ustanowiono park narodowy, którego rygory okazały się być w sprzeczności z tradycyjnymi metodami uprawy roli oraz z kalendarzem prac polowych, w tym żniw. Wykorzystując tradycyjną wiedzę ekologiczną ludu Moken, program LINKS pomógł mu ułożyć sobie współpracę z zarządem parku w taki sposób, by można było pogodzić wymóg ochrony bioróżnorodności Wysp Surin z zachowaniem tradycyjnego modelu życia ludu Moken.

W 2007 ukazała się wspólna publikacja programów UNESCO LINKS i prowadzonego również przez UNESCO Programu Małych Wysp. Publikacja koncentruje się na tym, w jaki sposób tradycyjna wiedza rybaków przyczynia się do zrównoważonego gospodarowania słodką wodą, a także do ochrony różnorodności biologicznej mórz i jak z tej tradycyjnej wiedzy korzystają współcześnie nauka i gospodarka.

Wiele działań służących ochronie różnorodności biologicznej jest ściśle powiązanych z inną Konwencją UNESCO, podpisaną w 2003 r. i służącą „Ochronie dziedzictwa niematerialnego”, a więc zwyczajów i obyczajów, przekazów ustnych, w tym języka jako narzędzia przekazu, spektakli i widowisk, wiedzy o wszechświecie i przyrodzie, praktyk i

umiejętności związanych z tradycyjnym rzemiosłem. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. UNESCO realizuje co najmniej kilka projektów, służących jednocześnie ochronie wiedzy tradycyjnej o naturze i wszechświecie:

- Od 2004 roku projekt ochrony dziedzictwa ustnego i niematerialnego społeczności Zapara w Ekwadorze i Peru, w tym przede wszystkim języka Zapara jako środka przekazu specjalistycznej wiedzy tych plemion na temat środowiska naturalnego.
- Od 2006 roku projekt ochrony wiedzy tradycyjnej oraz ustnych i graficznych form wyrazu plemion Wajapi, zamieszkujących terytoria Amapa w Brazylii.
- Od 2007 roku projekt ochrony tradycyjnej wiedzy medycznej plemion Kallawaya.

Wzajemne powiązania języka, kultury, środowiska, a także rola języka jako najważniejszego przekazywacza kultury niematerialnej i głównego narzędzia kreatywności i różnorodności są przedmiotem wspólnych badań UNESCO i organizacji *Terralingua*, która opracowała wskaźnik różnorodności biokulturowej na poziomie krajowym, opierający się całkowicie na liczbie języków używanych na terenie danego kraju. Wśród 22 wskaźników przyjętych do oceny postępu w realizacji celów Konwencji nt. Różnorodności Biologicznej, znalazł się wskaźnik nt. „statusu i tendencji w dziedzinie różnorodności językowej oraz liczby osób posługujących się językami autochtonicznymi”. W ten sposób różnorodność kulturowa posłużyła za miernik postępu w hamowaniu zjawiska utraty różnorodności biologicznej.

Ochrona przed działaniami człowieka i sił natury

Kiedy przyjmowano Konwencję o ochronie Światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego” w 1972 roku nie mówiło się jeszcze o zagrożeniu skutkami zmian klimatycznych. Międzynarodowy akt prawny miał chronić obiekty o szczególnej wartości przed nieodpowiedzialną działalnością człowieka. Dziś zagrożenia rozumie się o wiele szerzej i znalazła się wśród nich także – choć na ogół prowokowana przez człowieka – natura.

Ze względu na rosnącą troskę o ochronę obiektów Światowego Dziedzictwa przed skutkami zmian klimatycznych, staraniem Centrum Światowego Dziedzictwa opracowana została specjalna „Strategia pomocy krajom członkowskim w implementacji odpowiednich środków i metod przeciwdziałania skutkom zmian klimatycznych”. UNESCO wspiera także wprowadzanie nowoczesnych technologii do krajów rozwijających się, by wyposażyć je w ten sposób w narzędzia lepszej ochrony miejsc Światowego Dziedzictwa. Wykorzystując możliwości naziemnych urządzeń cyfrowych, fotografii lotniczej i innych technologii monitoringu na odległość, Organizacja wspomaga te kraje w gromadzeniu danych,

dokumentowaniu i ochronie różnorodności biokulturowej w obiektach Światowego Dziedzictwa. Promuje zintegrowane podejście do monitoringu i ochrony bioróżnorodności, obejmujące nie tylko parametry ekologiczne, ale także czynniki społeczne, ekonomiczne i kulturowe, wpływające na tę różnorodność. Gromadzi dane na temat stanu obiektów i współpracuje z rządami państw, na terenie których znajdują się obiekty zagrożone, starając się pomóc w rozwiązaniu problemów, które do zagrożenia doprowadziły.

Jednak z przeprowadzonych badań wynika, że spośród czynników powodujących najważniejsze zagrożenia dla miejsc Światowego Dziedzictwa, bezpośrednie działania człowieka stanowią w dalszym ciągu około 80 procent. W przeważającej mierze są to skutki procesów rozwojowych, np. rozbudowy infrastruktury. Katastrofy naturalne i działania sił natury odpowiadają jedynie za 20 procent zagrożeń.

Już w momencie konstruowania zapisów Konwencji przewidziano możliwość zaistnienia sytuacji, zagrażających obiektom zniszczeniem lub unicestwieniem. W artykule 11 paragraf 4 Konwencji znalazł się zapis o "Liście dziedzictwa światowego w niebezpieczeństwie", a więc o możliwości sporządzenia wykazu „dóbr znajdujących się na liście dziedzictwa światowego, dla których ocalenia konieczne jest podjęcie wielkich robót i co do których wniesiono prośbę o pomoc zgodnie z niniejszą Konwencją. ... W każdej chwili, w razie nagłej potrzeby, Komitet Światowego Dziedzictwa może dokonać nowego wpisu na listę dziedzictwa światowego w niebezpieczeństwie i podać to bezzwłocznie do publicznej wiadomości.”

Obecnie na Liście Obiektów Zagrożonych znajduje się 31 wpisów, z czego 16, czyli ponad połowa, to obiekty naturalne. Lista uważana jest za jeden z najbardziej skutecznych instrumentów ochrony miejsc Światowego Dziedzictwa, służący nie eliminacji, lecz właśnie utrzymaniu obiektów na Liście poprzez zwrócenie uwagi na konieczność otoczenia ich większą troską, przyznania dodatkowych funduszy lub pomocy technicznej. Jest to głównie oddziaływanie na świadomość rządów lub społeczności lokalnych i na ogół przynosi ono pożądane skutki. W przeciwnym razie, Komitet Światowego Dziedzictwa może posunąć się do kroków ostatecznych i zdecydować o skreśleniu obiektu z Listy. Dotychczas zdarzyło się to dwukrotnie: w 2008 roku skreślono Rezerwat Antylopy Oryks w Omanie, w 2009 roku Dolinę Łaby w Niemczech. W obu przypadkach powodem było nieodpowiednie zarządzanie obiektem: wokół rezerwatu antylopy Oryks władze lokalne ograniczyły o 90 procent tzw. strefę ochroną, co było niedopuszczalnym naruszeniem założeń planu zagospodarowania miejsca Światowego Dziedzictwa; w przypadku drezdeńskiej doliny Łaby władze tego kraju

związkowego nie chciały odstąpić od planów przeprowadzenia przez środek doliny nowej autostrady naruszającej integralność obiektu Światowego Dziedzictwa.

Są to jednak przypadki odosobnione i aby do nich nie dopuścić konstruowane są specjalne projekty dla ochrony różnorodności kulturowej i biologicznej, zarówno w rezerwatach MAB, jak i w miejscach Światowego Dziedzictwa. Często służą one rozwiązaniu konkretnego problemu dotyczącego obiektu lub sieci obiektów, będących pod szczególną ochroną. Przykładem może być projekt monitoringu, poprawy stanu utrzymania, zarządzania i konserwacji raf koralowych, wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa. Koralowce stają się łatwo ofiarami zmian klimatycznych, ponieważ już 2-3 stopniowe przekroczenie temperatury powyżej letniej normy może spowodować obumieranie odżywiających je glonów, odpowiedzialnych także za bajeczne bogactwo kolorów raf koralowych. Bez alg szkielety koralowców blakną i stają się półprzezroczyste. Problem od dłuższego już czasu dotyczy wielkiej Rify Koralowej na Pacyfiku, stanowiącej naturalne siedlisko ok. 1500 gatunków ryb, kilku tysięcy mięczaków, 400 gatunków koralowców, a także zagrożonych wymarciem gatunków żółwi i krów morskich. Przy wsparciu finansowym Międzyrządowej Komisji Oceanograficznej zainicjowany został projekt badań nad problemem płowienia koralowców, mający pomóc w rozpoznaniu specyficznych mechanizmów fizjologicznych tego zjawiska oraz określeniu różnic pomiędzy wpływem, jaki mają na nie bezpośrednie działania człowieka, a jaki czynniki klimatyczne.

Ochrona przed skutkami kryzysów i konfliktów zbrojnych

Obiekty Światowego Dziedzictwa i rezerwy bioróżnorodności padają często ofiarami regionalnych konfliktów zbrojnych lub kryzysów finansowych. Te pierwsze powodują nieodwracalne często zniszczenia, te drugie zaniedbania i utratę znacznej części zasobów środowiskowych, które trudno latami odbudować. Dlatego budowanie dialogu pomiędzy różnymi udziałowcami, w różnych kontekstach kulturowych, społecznych i ekonomicznych ma decydujące znaczenie dla zapobiegania konfliktom. Wiele wspólnych inicjatyw UNESCO-MAB, Centrum Światowego Dziedzictwa oraz Międzynarodowego Programu Hydrologicznego zmierza właśnie w tym kierunku. Jednym z nich jest specjalna ochrona parków krajobrazowych i terenów chronionych, które w sytuacjach konfliktów zbrojnych stają się często miejscem schronienia walczących oddziałów, używających zasobów naturalnych parku jako swojego zaplecza żywnościowego. Z tymczasowego schronienia w takim obiekcie korzysta także często uciekająca przed działaniami wojennymi

ludność cywilna, co w efekcie przynosi ogromnej skali zniszczenia terenu i powoduje, że lata ciężkiej pracy konserwatorskiej zostają zaprzepaszczone w czasie kilku wojennych miesięcy.

W 2000 roku UNESCO i Fundacja Narodów Zjednoczonych rozpoczęły innowacyjny projekt „Zachowanie różnorodności biologicznej w regionach konfliktów zbrojnych: ochrona obiektów Światowego Dziedzictwa w Demokratycznej Republice Kongo”. Jego realizacja stała się możliwa dzięki 600 tysiącom dolarów dotacji z Fundacji Narodów Zjednoczonych oraz współpracy innych agend NZ: UNEP, UNDP, a także misji Narodów Zjednoczonych w Demokratycznej Republice Konga. Przedmiotem ich troski są przede wszystkim największe na świecie tropikalne lasy równikowe, które w tym drugim co wielkości kraju afrykańskim, dają schronienie wielu zagrożonym gatunkom, takim jak goryle, bonobo, okapi, ale także ogromne tereny sawann, zamieszkałe przez żyrafy, lwy nosorożce. W 1974 roku Demokratyczna Republika Konga była jednym z pierwszych krajów przystępujących do Konwencji o Ochronie Światowego Dziedzictwa, a pięć lat później pierwszy afrykański Park Narodowy Wirunga został wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa. Cztery kolejne znalazły się tam w ciągu kolejnych 15 lat. Niestety, rozpoczęty w 1994 roku konflikt, który wkrótce zamienił się w wojnę domową, zagroził zniszczeniem wszystkim istniejącym na terenie Konga obiektom Światowego Dziedzictwa. Wszystkie one też znalazły się kolejno na Liście Dziedzictwa Zagrożonego, na której pozostają do dziś.

Innym przykładem programu ratunkowego jest wspólny dla UNEP i UNESCO „Program Ratowania Wielkich Małp (GRASP) „, mający na celu ratowanie zagrożonych wyginięciem goryli, orangutanów, szympanсів i szympanсів karłowatych – bonobo. Gatunki te stają się często przedmiotem polowań na mięso, ale przede wszystkim grozi im zagłada z powodu utraty naturalnych siedlisk, znajdujących się głównie w Afryce Równikowej i w południowo-wschodniej Azji. W 2005 roku w Kinszasie, podczas międzyrządowego spotkania w sprawie tego programu przyjęto „Deklarację w sprawie ratowania zagrożonych gatunków wielkich małp”. Podpisana przez 22 państwa oraz kilka instytucji sponsorujących, Deklaracja zyskała wysoką międzynarodową rangę. UNESCO wspiera program GRASP m.in. grantami dla młodych naukowców zainteresowanych badaniami naukowymi nad wielkimi małpami, a także organizacją wystaw regionalnych promujących ten program.

Wszystko zaczyna się od edukacji

Jednym z najważniejszych narzędzi kształtowania świadomości na temat znaczenia bioróżnorodności i konieczności ochrony jej zasobów jest bez wątpienia edukacja. Stanowi

ona podstawę wszelkich działań dla realizacji założeń „Konwencji o różnorodności biologicznej”, podobnie jak Milenijnych Celów Rozwoju. Podejmowane przez UNESCO działania edukacyjne zmiierają w trzech kierunkach:

- przekazu wiedzy na temat różnorodności biologicznej, jej znaczenia i powiązań z różnorodnością kulturową z jednej strony, a Dekadą Edukacji na temat Zrównoważonego Rozwoju z drugiej,
- edukacji, szkoleń, przekazu wiedzy fachowej na temat sposobów ochrony i zrównoważonego gospodarowania pozostałymi do dyspozycji zasobami bioróżnorodności,
- rozwoju komunikacji, tworzenia warunków do współpracy i zapewnienia niezbędnej pomocy.

Jednym z potężnych narzędzi promocji edukacji na temat bioróżnorodności jest istniejąca od 57 lat Sieć Szkół Stowarzyszonych UNESCO, zrzeszająca obecnie 7900 szkół wszystkich poziomów nauczania w 176 krajach świata (w Polsce 93). Wśród realizowanych przez nie projektów związanych z Dekadą jest wiele dotyczących zarówno ochrony bioróżnorodności, jak i dziedzictwa kulturowego. Dwa największe to:

1. Szlak wielkiej rzeki Wołgi, realizowany od 2004 roku, ma na celu zbudowanie sieci współpracy młodych ludzi zaangażowanych w ochronę i promocję dziedzictwa światowego i rezerwatów biosfery w 167 krajach leżących w dorzeczu Wołgi oraz w basenach mórz Bałtyckiego, Czarnego i Kaspijskiego. Program służy edukacji na temat przeobrażeń środowiska naturalnego oraz zmian dokonujących się w miejscach o szczególnej wartości kulturowej pod wpływem rozwoju przemysłu oraz niekontrolowanych procesów urbanizacyjnych.
2. Program Morza Bałtyckiego - międzynarodowy, ekologiczny program edukacyjny, w którym biorą udział Szkoły Stowarzyszone UNESCO z Finlandii, Szwecji, Danii, Niemiec, Polski, Litwy, Łotwy, Estonii i Rosji. Celem programu jest nie tylko uświadamianie uczniom zagrożeń wynikających z oddziaływania człowieka na środowisko naturalne, ale także pomoc w zrozumieniu naukowych, społecznych i kulturowych aspektów zależności między człowiekiem a naturą.

W 1994 roku UNESCO zainicjowało międzynarodowy program edukacyjny na temat Światowego Dziedzictwa, składający się z forów młodzieżowych, strony internetowej, kursów i seminariów, a także zestawu edukacyjnego „Światowe Dziedzictwo w rękach młodzieży”, który doczekał się wydań w 30 językach i jest także dostępny na stronie internetowej. Zestaw zawiera podstawowe wiadomości na temat sposobu ochrony miejsc

Światowego Dziedzictwa, metod zarządzania nimi, stosunku człowieka do środowiska oraz etycznych aspektów zrównoważonego rozwoju.

W 2001 roku program UNESCO-MAB wspólnie z „Konwencją NZ do walki z pustynnieniem” wydały zestaw edukacyjny dla szkół, przeznaczony dla nauczycieli oraz uczniów w wieku 10-12 lat. Zestaw tłumaczy przyczyny zjawisk pustynnienia, podaje ich skutki w dziedzinie biologii, geografii, klimatu oraz gospodarki, a także przedstawia najważniejsze podjęte dotychczas na świecie działania w walce z pustynnieniem w takich krajach jak Algieria, Chile, Chiny, Ekwador, Włochy, Niger, Hiszpania, Uzbekistan.

W październiku 2010 roku, podczas konferencji Stron Konwencji o Różnorodności Biologicznej w Nagoja (Japonia), zaprezentowany ma być najnowszy zestaw edukacyjny nt. bioróżnorodności dla uczniów i nauczycieli.

Edukacji na temat ochrony bioróżnorodności i różnorodności kulturowej służą także organizowane szkolenia, kursy specjalistyczne, konferencje, czy np. specjalny program stypendiów w dziedzinie ochrony obiektów Światowego Dziedzictwa, który UNESCO prowadziło w 2006 roku w celu szkolenia kadry fachowców, mogących profesjonalnie zarządzać miejscami Światowego Dziedzictwa.

W bieżącym Roku Różnorodności Biologicznej kalendarz imprez jest szczególnie wypełniony, jednak spośród wszystkiego, co przygotowano, najlepszym materiałem edukacyjnym wydaje się wędrowna wystawa pt. „Różnorodność biologiczna to życie. Nasze życie”, objaśniająca 7 głównych tematów zagadnień związanych z różnorodnością biologiczną, rozpisanych na 42 panele tematyczne, które można ściągnąć ze strony UNESCO łącznie z tekstem do przetłumaczenia na rodzimy język i urządzić podobną wystawę w dowolnym miejscu na świecie. 7 tematów ekspozycji to: „Co to jest różnorodność biologiczna?”, „Po co nam różnorodność biologiczna?”, „Dlaczego dochodzi do utraty różnorodności biologicznej?”, „W jaki sposób różnorodność biologiczna służy gospodarce i rozwojowi?”, „Jakie są powiązania między różnorodnością biologiczną i kulturą światową?”, „Co możemy zrobić, by zahamować proces utraty bioróżnorodności?”, „Różnorodność biologiczna a światowe dziedzictwo kultury”.

Co jest chronione na Liście Światowego Dziedzictwa

Warunkiem wpisu miejsca o charakterze kulturowym na Listę Światowego Dziedzictwa jest uznanie jego wyjątkowej wartości uniwersalnej w oparciu o co najmniej

jedno spośród pięciu przedstawionych poniżej kryteriów, przy czym kryterium VI może być stosowane jedynie jako kryterium uzupełniające. Obiekty powinny:

- I. stanowić wybitne osiągnięcie twórczego geniuszu człowieka;
- II. ilustrować znaczące oddziaływanie wartości w danej epoce lub w ramach danego kręgu kulturowego, w zakresie rozwoju architektury lub techniki, zabytkowej sztuki, planowania przestrzennego miast lub kształtowania krajobrazu;
- III. wnosić unikalne lub co najmniej wyjątkowe świadectwo tradycji kulturowej bądź cywilizacji, żywej lub umarłej;
- IV. stanowić wybitny przykład rodzaju budowli bądź zespołu architektonicznego lub technicznego, który ilustruje znaczący etap w historii ludzkości;
- V. stanowić wybitny przykład tradycyjnego sposobu osiedlania się lub zagospodarowania terenu, reprezentatywny dla danej kultury (lub kultur), zwłaszcza w przypadku, kiedy miejsce narażone jest na wpływ nieodwracalnych zmian;
- VI. łączyć się w sposób bezpośredni lub namacalny z wydarzeniami lub tradycjami żywymi, z ideami, wierzeniami, z dziełami artystycznymi lub literackimi mającymi szczególne powszechne znaczenie. Komitet uważa, że to kryterium może uzasadniać wpisanie obiektu na Listę tylko w wyjątkowych okolicznościach i w połączeniu z innymi kryteriami kulturalnymi lub naturalnymi.

Obiekty naturalne wpisywane są na Listę według 4 kryteriów, oznaczających odpowiednio:

- Kat. VII. obiekt stanowiący wybitny przykład ilustrujący główne okresy w historii Ziemi, łącznie ze śladami życia, ważnymi postępującymi procesami geologicznymi w rozwoju Ziemi albo z cechami geomorfologicznymi i fizjograficznymi o dużym znaczeniu;
- Kat. VIII. obiekt stanowiący wybitny przykład ilustrujący ważne postępujące procesy ekologiczne i biologiczne oraz rozwój ekosystemów lądowych, wodnych, brzegowych i morskich, a także skupisk roślin i zwierząt;
- Kat. IX. obiekt obejmujący niezwykle zjawiska przyrodnicze lub obszary o nadzwyczajnym pięknie i znaczeniu estetycznym;
- Kat. X. obiekt obejmujący naturalne siedliska najważniejsze i najbardziej znaczące dla ochrony *in-situ* różnorodności biologicznej łącznie z tymi, które zawierają zagrożone gatunki o szczególnej wartości uniwersalnej z punktu widzenia nauki i ochrony.

Dwa z tych kryteriów związane są z bieżącymi, wciąż toczącymi się procesami ekologicznymi i biologicznymi. Kryterium X. odnosi się do ochrony różnorodności biologicznej i związanych z nią zagrożeń. **Obecnie 201 miejsc dziedzictwa światowego o**

charakterze naturalnym lub mieszanym kulturalno-naturalnym w 81 krajach obejmuje łącznie terytorium 177 milionów hektarów ziemi i mórz, czyli powierzchnię równą około połowie Europy. W przypadku wielu miejsc Światowego Dziedzictwa, o ich szczególnej wartości decyduje zachowana tam różnorodność biologiczna. Dzięki „Konwencji o ochronie światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego”, UNESCO jako jedyna Organizacja sprawuje systematyczną, prawnie sankcjonowaną kontrolę stanu utrzymania tych obiektów.

Ilona Morżoł

UNESCO-Polska

Wykład wygłoszony w 2010 r.